

Xosé Núñez Búa e o activismo cultural de preguerra na comarca arousa (1ª parte)

Por: Emilio Xosé Ínsua

Á vista das contradicións entre as fontes, resulta difícil saber con exactitude cando e onde naceu Xosé Núñez Búa. Segundo unhas, tería vido ao mundo en 1903 en Ourense, ou nese mesmo ano, pero en Tenorio (Cotobade); outras indican Pontevedra o 31 de decembro de 1897. A partida de nacemento sitúa tamén o feliz intre na cidade do Lérez, mais o 11 de xaneiro de 1899... Algo máis precisa semella a data e lugar do pasamento: Mar de Plata (Arxentina), o 30 de decembro de 1980.

Fillo da pontevedresa Eduarda Búa e de Roxelio Núñez de Couto, profesor de instituto e ex alcalde ourensán, e sobriño do coñecido pedagogo Xoaquín Núñez de Couto (animador por volta de 1916 de sociedades agrarias en localidades da nosa bisbarra como Meis, Portonovo, Ribadumia ou Cambados), Xosé pasou a súa infancia na aldea de Tenorio (Cotobade), na compañía dunha curmá de seu pai, a labrega “Mamá Consuelo” e adquirindo os primeiros rudimentos de latín con Don Uxío, un “crego de misa curta e de mesa longa” ao que evocaría nun artigo na revista *Galicia Emigrante* (xullo de 1965).

Mais desde moi cedo as paisaxes e as xentes da ría de Arousa formaron parte tamén dos seus afectos e vivencias. Así o reflicte o seu pranto en prosa, publicado no *Galicia Nueva* de Vilagarcía o 11 de outubro de 1917, polo amigo morto Manuel Viqueira, a quen presupomos relacionado familiarmente co médico e varias veces alcalde da cidade Valentín Viqueira Torrente e co tamén médico Xosé Viqueira Barrio. Nese texto, dicía o mozo Núñez Búa que a súa alma rebotaba “de nostalgia al recordar los años que pasé en la encantadora capital de la Ría de Arosa”, mais tamén de mágoa ao saber morto ao seu compañeiro “de aquellos inocentes y pueriles días, azules, risueños, sin nebulosidades que en ti pasé, pueblo bonito”.

Estudou logo o bacharelato no instituto de Ourense, onde foi alumno, entre outros, de Eduardo del Palacio, Jesús Soria, Vicente Risco e de Antón Lousada Diéguez. Sobre este último diría: “Lousada, máis que un informador, era un formador.... Eu non adeprendín na súa clase moitas nocións de filosofía, pro a íl débolle o anxeio que abrochou en min de me pór no meu camiño, de me botar a camiñar cara un fito ideal”.

O primeiro artigo en letras de molde que lle coñecemos a Núñez Búa, publicado co título de “Recuerdo” no xornal agrarista ponteareán *El Tza* (nº 139, 22 de setembro de 1916), está dedicado precisamente a dous compañeiros seus de “risas y fatigas escolares” no liceo da cidade das Burgas, Benigno Pesqueira (“moreno, lanzal, simpatía derramada que se apagó en Melilla”) e Herminio Conde (“rubio, muy arregladito, siempre con las lecciones sabidas”). Sobre outro deles, *Tucho* Ribeiro, con quen se reencontrou casual e fugazmente no exilio arxentino, escribiu tamén un traballo na xa citada revista *Galicia Emigrante*, en marzo de 1958.

Desde mozo Núñez Búa vincularíase ao agrarismo, ás nacentes Irmandades e ao Seminario de Estudos Galegos, aspectos estes da súa traxectoria sobre os que habemos volver, se hai ocasión, noutras entregas futuras de *Aunios*.

Cando no verán de 1919 o coro ourensán “De Ruada” anunciou que se desprazaría ata Vilagarcía para ofrecer un dos seus festivais, deu noticia de que pensaba incluír no seu repertorio a representación da peza teatral de Núñez Búa *A volta d'a cadiza*, hoxe infelizmente ilocalizábel. No exilio arxentino, Núñez Búa retomaría esporadicamente nos anos 40 este cultivo teatral, con pezas breves como ¡Miragre! e mais *O peto das ánimas*.

Ese mesmo ano, o noso autor sería citado co número 51 entre os mozos chamados a fileiras en Vilagarcía, e debeu de realizar ese servizo de armas, pois aparece amentado o 15 de setembro de 1920 no *Diario de Pontevedra* como soldado do

Núñez Búa visto por Seoane

Rexemento de Topógrafos. Probabelmente a localidade en que estivo destinado fose A Coruña, pois nela asina unha sentida lembranza en galego da figura do seu curmán Atilano, ao se cumprir o primeiro cabodano da súa morte. Ese texto, titulado “¡Non te poido chorar!”, veu lume nas planas do xornal ourensán *La Región* o 10 de marzo de 1920.

Acabado o bacharelato en Ourense, emprendeu Xosé a seguir a carreira de Dereito en Madrid, Valladolid e Compostela, sucesivamente. Pero antes mesmo de dar cabo en setembro de 1921 aos seus estudos para avogado, veríase na tesitura de asumir en Vilagarcía a dirección do “Colexio León XIII”, fundado por seu pai e por seu tío anos antes, en 1903. Ese vínculo

profesional e laboral coa localidade arousá acabou xerando en Xosé un arraigo sentimental e cívico que se manifestou en practicamente todas as facetas do seu vivir¹. Boa proba é que o seu libro *Revoeira*, editado na Arxentina en 1971, recolle un sen fin de anécdotas de ambiente e protagonistas vilagarcíans do período de preguerra, o que, en atinadas palabras de Gonzalo Bouza-Brey, “o converte ó mesmo tempo no cicais mellor relatorio descriptivo da Vilagarcía daqueles anos”. De todas esas anécdotas paga a pena reproducir aquí a titulada “Rebautizo”, tan breve como simpática:

É sabido que tódalas embarcacións teñen un nome que vai escrito na proa. En Vilaxoán houbo unha traiñeira de moita sona na ría de Arousa polas regatas que gañaba e polas liortas que se armaban cando perdía. Chamábase “Remedios”. Co tempo, puxéronlle motor e tracáronlle o nome. Antepuxéronlle unha conxunción e trocáronlle o acento: “Que Remedíós”

A nivel familiar, foi en Vilagarcía onde coñecería a Otilia Valladares, con quen casaría o domingo 8 de xullo de 1923, co seu pai Roxelio e o seu sogro Remigio como padriños da voda. Establecido o casal no número 7 da rúa Doutor Carús, Núñez Búa tería con Otilia varias fillas: unha meniña que morreu aos poucos días de nacer, en outubro de 1924; outra co mesmo nome da nai, á que alcumaron cariñosamente “Tilita” e, finalmente, María Xesús, nada en 1930 e futura licenciada en Filoloxía inglesa, que lle dedicaría a seu pai varios poemas elexíacos recollidos por Díaz Pardo no volume antolóxico *Escolma de textos con Galiza ao fondo*. Cuñados de Núñez Búa foron Eugenio Valladares, que se converteu en 1930 no prometido de Aurora Barreiro, filia do boticario e poeta Lisardo R. Barreiro, e Trinidad Valladares, que casou en novembro de 1929 con Ambrosio Bobo.

DIRECTOR DO COLEXIO LEÓN XIII

A nivel profesional, como xa adiantamos, Núñez Búa exerceu durante varios lustros a dirección do colexio “León XIII” de Vilagarcía, cometido este que desempeñaran con anterioridade o presbítero natural de Moraña Bonifacio Fariña, Alejandro Cerecedo Millán e o seu propio pai, Roxelio Núñez de Couto². Inicialmente, tocoulle poñerse á fronte dun claus-

La típica fiesta de los mayos

(DOS VISTAS DE SU CELEBRACION EN VILLAGARCIA. — EL “MAYO” DE LOS ALUMNOS DEL COLEGIO LEÓN XIII)

Maíos do Colexio León XIII, Cértiga, Bos Aires, nº 60

¹ Aproximacións pioneiras sobre esta forte relación poden verse no capítulo correspondente do libro de Gonzalo Bouza-Brey *Los arousanos por el mundo. Nós tamén fomos emigrantes* (2008: 167-170) e no artigo de Víctor Viana “Núñez Búa, un galeguista comprometido en Vilagarcía”, publicado no *Faro de Vigo*, edición Arousa, o 14 de xullo de 2013 e accesíbel na rede en <http://www.farodevigo.es/portada-arousa/2013/07/14/nunez-bua-galeguista-comprometido-vilagarcia/845306.html>

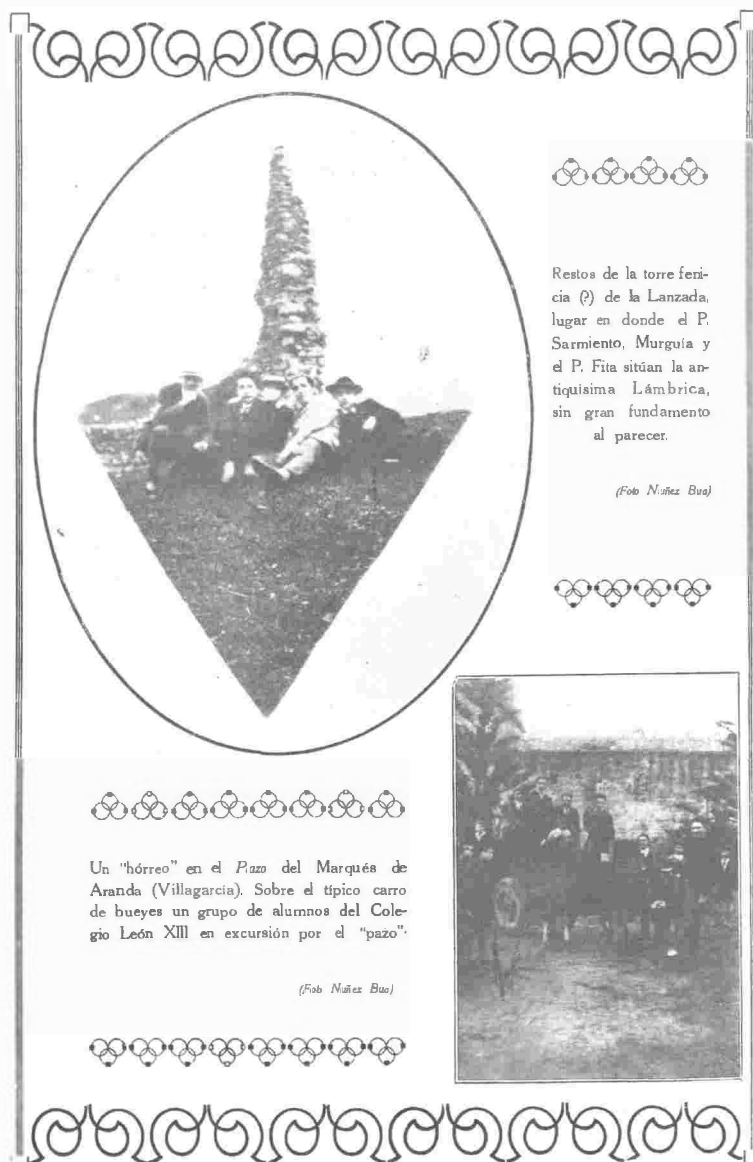
² Sobre a historia deste centro educativo pode consultarse o traballo de fin de grao de Keli Torres Vido *O Colexio León XIII de Vilagarcía de Arousa (1903-1935): un ensaio de resposta ás demandas educativas da burguesía local*, presentado en xuño de 2014 na Facultade de Pedagogía da USC baixo a titoría do catedrático Antón Costa Rico e accesíbel no enlace virtual <http://hdl.handle.net/10347/12918>.

tro integrado por Ramón Otero Torres, Adolfo C. Herrera, Ismael Sánchez Puga, Ricardo Alarcón e Inocencio Díaz Blanco, a oque logo se incorporarían tamén Abalo Abad, Juan Cordal, José Márquez, Luís Villaverde Rey e, xa en tempos da 2ª República, o ex seminarista e poeta Aquilino Iglesia Alvariño e Jesús Garrido Álvarez. Cando Núñez Búa marchou para Vigo a finais de 1935, a propiedade do Colexio recaeu nestes dous últimos, que axiña “ficharían” como docentes a Charles Lessner, Xosé Mª Díaz Castro, etc.

Na década dos 20 do pasado século, unha parte do alumnado do “León XIII” acudía cada ano ás cidades de Ourense, Pontevedra e Vigo para sufrir os correspondentes exames, quer para a obtención do título de bacharelato, quer para acceder á Escola Normal (=Maxisterio), quer tamén para ingresar na Escola de Comercio. O *Galicia Nueva* vilagarcían e o *Galicia* de Vigo compracíanse en ofrecer as habitualmente magníficas cualificacións obtidas por esas expedicións de alumnos e alumnas formadas no centro arousán³, que moitas veces eran acompañadas polo propio Núñez Búa en persoa. En xuño de 1923, por exemplo, o alumnado do “León XIII” obtivo 17 matrículas de honra, 56 sobresalientes, 40 notábeis e 60 aprobados, por tan só 6 suspensos, mentres que un ano máis tarde os resultados foron de 10 matrículas, 38 sobresalientes, 52 notábeis, 43 aprobados e un único suspenso.

Ademais, desde o “León XIII” Núñez Búa participaría en 1916 na organización dun grupo xuvenil de “Exploradores” en Vilagarcía, que comandaba Ricardo Urioste; realizaría múltiples excursións didácticas, como a que a finais de 1925 levou o alumnado ata o mosteiro da Armenteira na compañía de Fermín Bouza Brey e González Salgado; e, así mesmo, axudaría a implantar en Vilagarcía, xa en tempos da 2ª República, un dos agrupamentos impulsados polo entón catedrático do instituto de Noia e destacado galeguista Álvaro de las Casas. De feito, Núñez Búa fixo parte da comitiva que recibiu no verán de 1932 no porto arousán a expedición *ultreia* que viaxou polas Rías Baixas a bordo do balandro “Joaquín Pérez”.

En calidade de director do “León XIII” Núñez Búa pertencería á xunta directiva da “Asociación Regional de Enseñanza Privada”, ocupando concretamente o posto de secretario canda o presidente Antonio Ríos Noya (director do “Colegio Buenaventura” compostelán) e o tesoureiro José Teijeiro Rodríguez (da “Academia Gelmírez”)⁴. Esa asociación, segundo se explicaba na nota de prensa en que anunciaba a súa constitución reproducida por *El Compostelano* o 18 de xullo de 1933, tiña como misión

Restos de la torre ferici-
cia (?) de la Lanzada,
lugar en donde el P.
Sarmiento, Murguía y
el P. Fita sitúan la an-
tiquísima Lámbrica,
sin gran fundamento
al parecer.

(Fot. Núñez Búa)

Un “hórreo” en el Pazo del Marqués de
Aranda (Vilagarcía). Sobre el típico carro
de bues un grupo de alumnos del Cole-
gio León XIII en excursión por el “pazo”.

(Fot. Núñez Búa)

Fotos realizadas por Núñez Búa e publicadas en *Céltiga*, Bos Aires, núm. 21

³ Citemos entre eles os nomes de Fernando e Germán Quintela Nóvoa, Carlos e Francisco Buhigas García, Ramón Comendador Peña, Ricardo Costa Varela, Argentina Villaverde Rey, Adelaida Buceta, José Abad Ameijeiras, Toribio e Pedro Berengua Ordóñez, José García Herme, Ricardo Alvarellos Blanco, Francisco Galbán, Manuel Santos Hervés, Manuel Iglesias García, Dámaso Carrasco Duaso, Nicolás Viqueira Conde, Luís Bayón Carús, Nicolás Jamardo Araújo, Ricardo Alarcón Núñez, etc.

⁴ Integráronse tamén a “Academia Scientia” compostelá, a “Academia Rapariz” de Ferrol, o “Colegio Mezquita” e o “Colegio Labor” de Vigo, a “Escuela Politécnica” e o “Colegio Concepción Arenal” ourensáns, o “Colegio Decquit” coruñés e a “Escuela Nueva” pontevedresa.

“fomentar la enseñanza en la región y la cooperación cultural entre los asociados“, mais deixando claro que “no tiene carácter confesional ni tendencia política“. Canto ás actividades previstas, sinalábase que “han de enfocarse muy especialmente hacia la organización de instituciones *post y circum* escolares beneficiosos para los alumnos de los colegios asociados, entre ellos, excursiones, cursos de conferencias, bibliotecas circulantes, organización de residencias temporales de montaña y costa [e] intercambio escolar durante el verano entre colegiales extranjeros y nacionales“. O propio Núñez Búa ficou encargado de procurar en Francia, Inglaterra, Suíza e Bélxica alumnado para ese intercambio. Outras actividades contempladas pola Asociación foron a compra mancomunada de material escolar, a edición dunha revista escolar feita polo alumnado, a celebración dun campionato de fútbol entre os equipos que se formasen nos colexios asociados e a realización de varias excursións, entre elas unha ao monte e castro de Santa Tegra (A Guarda).

Trasladado a Vigo a finais de 1935, Núñez Búa pasou a traballar como avogado no bufete de Valentín Paz-Andrade, mais, probablemente por complementar os seus ingresos e por non poder prescindir do contacto vivificador coas aulas, exerceu tamén como docente na “Academia Labor”, dedicada preferentemente a preparar alumnos de ambos sexos para o ingreso na Universidade e na Normal e aspirantes ás oposicións do Maxisterio e do Funcionariado estatal. Coinciden con el nesa tarefa formativa Poza Juncal, Xerardo Álvarez Gallego, Posada Curros, o enxeñeiro Antonio Fernández, Alexandre Bóveda e Ramón García Núñez.

Digamos, en fin, que cando pasou a facer parte en marzo de 1936 da Xestora da Deputación Provincial pontevedresa, ostentando a representación do Partido Galeguista e como enlace nela do distrito Caldas-Cambados, Núñez Búa viuse novamente vinculado ao ensino en Vilagarcía, desde o momento en que foi designado polo ente provincial como representante no Patronato das Escolas Elementais de Traballo que nese intre se estaban poñendo en marcha na localidade.

OUTRAS ACTIVIDADES CULTURAIS: A BIBLIOTECA POPULAR E A EXPOSICIÓN DE ARTE DE 1928

Núñez Búa foi tamén membro da Asociación de Cultura Musical de Vilagarcía, promovida en 1924 por Luís Villaverde Rey, e mais da Sociedad Venatoria, fundada e presidida en 1926 por García Señoráns. Nese mesmo ano citado non faltou o seu concurso nunha colecta para lle render homenaxe ao falecido arcebispo Lago González; nin a súa sinatura no manifesto contra a celebración de touradas como número das festas compostelás; nin a súa reclamación para que a nomenclatura das cidades galegas reflectise a propia historia e rendese homenaxe a figuras distinguidas autóctonas. Tamén destacou a súa presenza no banquete tributado a Martín Gómez Abal, antigo director do Colexio de Santo Agostiño, duro detractor noutroira do centro promovido polos Núñez de Couto, (cabe dicir, pola “competencia“). Ao discurso que pronunciou nesa ocasión pertence este fragmento:

Señores: quien, como yo, se dedica a hacer brotar de las inteligencias los primeros hilos de luz, quienes se dedican, con el corazón encendido, a esta profesión en la cual hay siempre algo de sacerdocio y de sacrificio, no pueden hablar de la justicia de estos actos, pues, sin querer, hablarán de si propio. Mas permitidme que os diga que quienes como vosotros se reúnen para rendir público tributo de cariño a un maestro, no hacen sino cumplir con un deber, un deber ineludible para toda persona culta y educada: el de gratitud...

¡La Gratitud! Aunque muchos de vosotros, discípulos de este hombre venerable, no sacaseis de sus enseñanzas más que el aprender a ser gratos, ello bastaría para que él mereciese este tributo cordial que vuestras almas ofrecen a la del maestro digno, que fué vuestro primer amigo y hoy es un poco abuelo de todos.

Señor: Yo que, como vos hicisteis tantos años, peno o me alborozo cuando ríen o lloran mis alumnos, y que como hicisteis vos, también les doy cuanto se y valgo - que por poco que sea es todo, todo lo que tengo-, solo aspiro a merecer, cuando la albura y los surcos de los años vengan a mí, un día como este[...]. Y luego, como el santo maestro Pestalozzi, pedir que abran mi tumba bajo el alero de una escuela[...].

Nesa intensa vinculación co progreso formativo e cultural da súa terra adoptiva tamén destacou Núñez Búa como un dos principais promotores da Biblioteca Popular, orixe da actual Biblioteca Municipal vilagarcía. Fixo parte, efectivamente, do patronato constituído a finais de 1926 con tal fin, xunto co entón alcalde Enrique R. Lafuente, Francisco Porto Rey, Telmo Lago Maslloréns e Eduardo García Reboredo. Os propios estatutos desa Biblioteca foron redactados por el, coa axuda de Fermín Bouza Brei e Rosendo Barreiro Beloy e un dos primeiros lotes de libros entre os aproximadamente douscentos con que a Biblioteca contou ao abrir as súas portas ao público o 20 de febreiro de 1927, na Sala de Quintas do edificio do concello, procederon dunha doazón súa⁵. O citado Patronato integrou en novembro de 1927, por vez primeira, unha muller

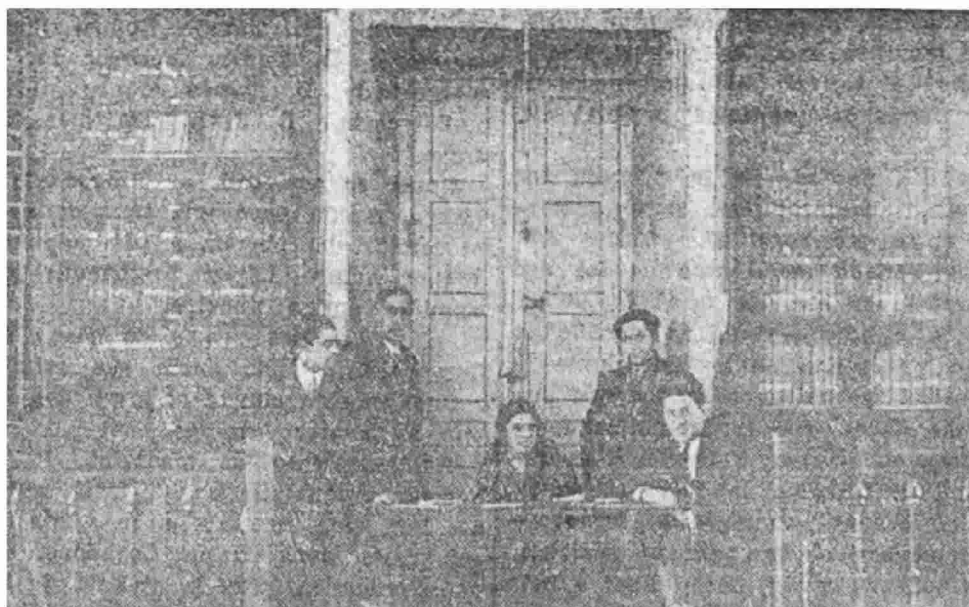
⁵ Foron, concretamente, os libros *Arqueología naval*; *Vida gris*, de Sarah Lorenzana; *Teoría do nacionalismo galego*, de Vicente Risco; *Juan Miseria*, do Padre Coloma; *Casa por alquilar*, de Dickens; *Libre Estética*, de V. Vila; *Poesías Líricas (Antología)*; *Geografía de España*, de Zabala; obras de Euxenio Montes, Correa Calderón, Eladio Rodríguez e Castelao na colección “Cáltiga” de Ferrol; *Da vella roseira*, de Vitoriano Taibo e, por último, sete volumes con novelas curtas de Pío Baroja, *Clarín* e outros autores hispanos (cf. *Galicia Nueva*, Vilagarcía, 10 de febreiro de 1927).

entre os seus integrantes, Argentina Villaverde, e a Biblioteca Popular vilagarcía foi obxecto dunha completa reportaxe nas páxinas de *El Pueblo Gallego* (11 de xaneiro de 1928) por parte do xornalista de Cuntis Xoán Xesús González.

Por iniciativa de Núñez Búa e contando coa colaboración do “Nuevo Club” que presidía Luís Villaverde tivo lugar a celebración entre finais de 1927-comezos de 1928 dunha magna Exposición de Arte Galega en Vilagarcía, con obras de Lloréns, Castelao, Sobrino, Maside, Corredoira, Castro Gil, Prieto, Imeldo Corral, Tito Vázquez, Villafinez, Elvira Santiso, Riego, Seijo Rubio, Suárez Couto, Juan Luís, Compostela, o escultor cambadés Narciso Pérez, Pintos Fonseca, “Lesta”, Bello Piñeiro e algún outro. Esa Exposición foi arroupada con conferencias de intelectuais como Lousada Diéguez, Salvador Cabeza de León, Rafael Dieste, Otero Pedraio e Basilio Álvarez.

Núñez Búa foi quen fixo a presentación do conferenciante Lousada e, a dicir da crónica do *Galicia Nueva* (22 de xaneiro de 1928), “con palabras llenas de afecto, recordó sus años de adolescente en que el señor Losada Diéguez fué encauzador de sus juveniles arrestos, haciendo resaltar las dotes morales del que fué su maestro”. O de Boborás comezou a súa disertación confesando “que se halla un tanto azorado por el retrato que el señor Núñez hizo de él” e engadiu simpaticamente: “Si fuera pintor serían muy malas sus obras, pues es sin duda alguna la peor de cuantas en este salón hay, el retrato que de mi persona acaba de hacer”.

Tamén presentou Núñez Búa a conferencia de Cabeza de León, definindo o entón decano da Facultade de Dereito e presidente do Seminario de Estudos Galegos como “un precursor que sabe formar continuadores” e aproveitando a oportunidade para expresar a súa queixa pola falta de calor institucional arredor da iniciativa da Exposición, Sinalou, concretamente, que “esta Exposición encontró doquiera la frialdad de todos los organismos oficiales y sólo el amor en los individuos, en estos hombres que, sin reparar en sacrificios, vienen a honrarnos con su visita y a instruir con sus sabias lecciones a un pueblo ávido de cultura”. A visita como

Núñez Búa, Rosendo Barreiro, Argentina Villaverde e García Reboredo co xornalista Xoán Xesús González na Biblioteca Popular de Vilagarcía, en 1928.

orador de Basilio Álvarez a Vilagarcía co gallo desa mesma Exposición artística deu pé, en fin, para a celebración dun banquete no Bar Casablanca na súa honra, con presenza de Cabanillas e Asorei e discursos, entre outros, do propio Núñez Búa.

O de Tenorio significouse, en fin, recadando fondos entre os vilagarcíans durante 1928 para axudar a recompoñer a Biblioteca Provincial de Ourense, destruída por un incendio, o que lle valeu o público agradecemento de Marcelo Macías.

NO ANO 2023 A ASOCIACIÓN CULTURAL
“Pineiróns”
CUMPRIRÁ 25 ANOS